

SZOMBATOS CODEXEK.

DR. NAGY SÁNDORTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Szombatos codexek.

Felolvastatott a M. T. Akadémia 1884. jun. 9-én tartott ülésében.

I.

A hitujítás mozgalmainak, melyek nálunk utóvégre sajátos önálló irányba csaptak át, ama korbeli nemzeti irodalmunk lehetőleg teljes és hű képét tükrözi vissza, mert a reformatio eszméinek szószólója s leghatalmasabb terjesztője — nálunk sokkal inkább, mint bárhol másutt — épen a nemzeti nyelv és irodalom volt. Mind azon eszmék és irányok, melyek a hitujítás forrongásai közepett a végtelen zűrzavarból kiváltak, megörökítést nyertek irodalmunkban is. Luthertől Soci-niusig, Dévaitól Dávid Ferenczig, sőt tovább, egészen Péchy Simonig nyomról nyomra követhetjük a fejlődést, mely végül egy meglepő fordulattal visszatért a zsidósághoz, mintegy illustratiójául azon történelmi igazságnak, hogy a reformtörekvések gyakran épen a reformokkal ellentétes irányba vetik vissza a fejlődést.

Mindenik felekezetet, mihelyt valamennyire megalakult, sietett irodalmat teremteni magának, mert a hatás legkiválóbb eszközét s létezése teljes biztosítékát ebben látta. Mindeniknek támadtak saját írói és költői, többnyire az egyházi rendből, a kik egészben véve nem nagy tehetséggel, de annál nagyobb buzgalommal művelték saját felekezetök irodalmát. A mit e téren alkottak, mind az akkor kevés kivétellel napvilágot is látott s nagy részben fõumaradt napjainkig. Költői munkáságuk meglévõ emlékeit a M. Tud. Akadémia épen most gyűj-teti össze és adja ki a *Régi magyar költők tára* kötetei-ben. — Csupán az idõ szerint hozzánk legközelebb esõ feleke-

zetnek, a szombatosoknak énekei azok, a melyek — legalább részben — még mai nap is fölfedezésre várnak.

E sokat zaklatott felekezet könyvei nyomtatásban soha nem jelenhetvén meg, csak kéziratban keringtek a hívők titkos köreiben s egyes megrongált másolatokban szállottak nemzedékről nemzedékre; de az idők viszontagsága, az üldözések pusztító dühe s az utókor gondatlansága e kéziratok gyűjtemények számát is rendkívül lecsökkentette. Érdemes tudósunk, a nemrég elhunyt Lugossy József tehát, midőn az első szombatos énekeskönyvet ismertette az Akadémiában (1850. szeptember 2-án), jóhiszeműleg állíthatá, hogy e codex »minden hihetőséggel, nemcsak egyéniségének egyetlen példánya, de egész fájának s nemének testvértelen fenmaradt hirmondója, mintegy útféli ridég siremlék mult századokból.«¹⁾

Azóta közel egy negyed század mult el, mely nem maradt meddő e részben sem. A Jancsó-codex nem áll többé testvértelenül. Mindjárt a következő évben Kriza tett jelentést egy másik szombatos énekeskönyvről;²⁾ más kettő 1875-ben került az Akadémia könyvtárába;³⁾ végül még kettőről, melyek közül egyik a kolozsvári, másik a székelykeresztúri unit. iskola birtokában van, Jakab Eleknek Bogáthi Fazekas Miklósról irt figyelemreméltó értekezéséből⁴⁾ van tudomásunk. Magának a szombatos felekezet eredetének kinyomozására s történeteinek földerítésére szintén tétettek kísérletek.⁵⁾ De mindez sokkal kevesebb, hogysem a feladatot akár az irodalmi anyag összegyűjtése, akár a történelmi vizsgálódások terén megol-

¹⁾ Az Akadémia szombatos énekeskönyve. *Új Magyar Múzeum*. I. évf. 1850—1851. 2-ik kötet. C—CXLVII. l.

²⁾ *Egy szombatos énekeskönyvről*. U. o. II. évf. 1851—1852. 2. kötet. 160.

³⁾ Egyikről *Deák Ferencs* tett rövid jelentést a M. Történelmi társulat 1875. évi jún. havi ülésén. Lásd. *Szécsadok*. IX. évf. 1875. 412—414. l.

⁴⁾ *Bogáthi Fazekas Miklós, XVI. századi magyar theologus és költő. Keresztyén Magvető*. XV. évf. 1880. 1—14., 159—186., 239—251. ll.

⁵⁾ *Kőváry László: A szombatosok Erdélyben*. U. o. IV. évf. 1869. 214—226. l. és *Pécsi Simon, kancellár*. U. o. VI. évf. 1871. 34—49. l. — *Az erdélyi székely szombatosok*. Ürmösi Sándor jegyzotei után dolg.—*á—r*. *Vasárnapi Ujság* XX. évf. (1873). *Győri Lajos: Az erdélyi székely szombatosok*. U. o. XXI. évf. (1874). *Ferencz József: Dávid Ferencz és a szombato-*

dottnak tekinthetők. A felekezet eredete még mai nap síves tisztába hozva s az irodalmi anyag — mint mondám — részben még fölfedezésre vár; a szerencsés véletlen a kutatót még folyvást új meg új leletekre vezeti s egy-egy ilyen lelet ma is méltán vonja magára az írói és tudományos körök figyelmét.

Más irányú kutatásaim közben én is ilyen érdekes leltre bukkantam. A M. Nemz. Múzeumi könyvtár rendezetlen kéziratái közt keresgélvén, véletlenül három szombatos codex akadt kezembe, melyeket a könyvtár 1877-ben bőzöd-ujfalusi izraelitáktól, egykor szombatosoktól vásárolt.¹⁾ E három darabhoz még négy más codex járúl, melyek közül kettő a tavaly elhunyt Dux Adolf hagyatékából való, kettő pedig dr. Kohn Sámuel budapesti főrabbi tulajdona, kinek e codexek szíves átengedéséért, valamint azon alapos magyarázatokért, melyekkel tárgyam tanulmányozásában segélyemre lenni szíveskedett, e helyütt is őszinte köszönetemet nyilvánítom.

Azon kedvező helyzetben vagyok tehát, hogy az eddigelé ismert szombatos codexek számát hét új darabbal szaporíthatom; s ezekről akarok ez alkalommal, a tárgy fontosságához képest, tüzetesebben szólni.

II.

Nem tartom szükségesnek, hogy codexeinkről külön-külön pontos bibliographiai leírást, úgyszólván hí photographiát készítsék; csupán azon vonásokat emelem ki, melyek irodalomtörténeti szempontból többé-kevésbbé fontosak.

A hét codex természetesen nem egy időben készült s nem is egy azon kéz munkája. A legrégebbi köztök — a M. Nemz. Múzeum tulajdona, — 1720-ban másoltatott. Ehhez legközelebb áll az a kis haránt kötésű könyvecske, mely Dux hagyatékából való s mely — a mint táblája belső lapján olvasható — »készült Nagy-Ernyében, 1789. esztendőben.« Dux másik codexe, valamint a dr. Kohn birtokában levők is, szintén a

30k. U. o. Gr. Kún Géza: *Az erdélyi szombatoság kérdéséhez. Ker. Magvető. IX. köt. (1874). 363. l.* — Dux Adolf: *Aus Ungarn. Die Sabbatharier. Leipzig, 1880. 270-293.*

¹⁾ *Magyar Könyv-Szemle. II. évf. 1877. 142. l.*

XVIII. század végétől s részben a jelen század elejétől valók, mert nem egységes szerkezetűek, hanem több külön töredékből állanak. A Nemz. Múzeum vaskos codexe — mint a benne található jegyzés mutatja — 1824—1839 közt iratott egybe; de vannak hozzátoldva újabb keletű lapok is. Legfiatalabb a hét codex közt a Nemz. Múzeum harmadik codexe, melynek írása és papírja csak a közel múlt évtizedekre vall.

Az első és utolsó lapok majd mindeniknél hiányozván, a másoló vagy tulajdonos nevét csak elvéve találjuk följegyezve. Az 1720-ki codexet *Pál An.* (*Antal? András?*) másolta; az 1789-kinék másolója s valószínűleg tulajdonosa is *Sárosi Mihály*, nagy-ernyei lakos volt, hitbuzgó unokája azon *Sárosi Mihálynak*, ki Péchynek az új tanok terjesztésében és iskolák szervezésében há segédje volt.¹⁾ A legújabb codex utolsó lapjai egyikén pedig e sorok olvashatók:

Míg a világ meg nem csala,
Nevem Péter András vala,
Szülőföldem Isteónfalva,
Nemzetem is ott élt, hala.
Itt néha keüvemre éltem,
De bá

Az itt említett *Péter András* valószínűleg tulajdonosa volt a codexnek, de nem egyszersmind másolója is, mert az idézett verscske s a codex szövege két különböző írást tüntet fel. A többi codexekben sem a másoló, sem a tulajdonos neve nem található, de egy ugyanazon kéz írása ismételve előfordul bennök.

A mennyire különböznek codexeink kor tekintetében, épen annyira különböznek terjedelemre is. A Nemz. Múzeum vaskos codexe közel harmadfél száz levélből áll, míg a *Sárosi-féle* kis könyvecske mindössze csak 41 levélre terjed. Mindnyájau nyolczadrét alakúak, többé-kevésbé rongált állapotban. Legjobban meg van viselve a legrégibb, melynek — égés vagy rothadás következtében — alsó széle megcsorbúlt, lemorzszálódott, annyira, hogy a levelekből — elsőtl utolsóig — alúl egy jó ujj-

¹⁾ *Az erdélyi székely szombatások. Vas. Ujság. XX. évf. (1873.) 191. lap.*

nyi szelet hiányzik. E csoukulás annál sajnósb, mert hiányt okozott az énekekben is, a mennyiben az egyes lapok 3—4 alsó sora mindentűt veszendőbe ment. E veszteséget azonban némileg pótolhatjuk, mert a többi énekgyűjtemények részben ugyanazon énekeket tartalmazván, a hézagok kitöltésére módot nyújtanak. Legépebb természetesen a legifjabb codex.

Bár egyetlenegy sincs codexünk közt, a melyben elől, hátul vagy közben kisebb-nagyobb hiányok né mutatkoznak, s némelyik gyűjtemény tulajdonképen nem is egyéb, mint több hasonnemű kéziratoknak colligátuma, mégis a tervszerű szerkesztésnek nyomai félreismerhetetlenek, s ezek elegendők arra, hogy constatáljuk, hogy úgy az imakönyvek, mint az énekgyűjtemények mindnyájan valamely eddigelé ismeretlen szombatos codex másolatai. Ezen eredeti imádságos és énekes gyűjtemény, melyre mint közös forrásra utalnak codexünk, szerves egészet képezett, szabatos beosztással bírt, de a mi codexünkben ezen szerkezetnek már csak kuszált romjai találhatók.

Az írás nagyon változó. Néha egy ugyanazon codex is több másolóra vall s viszont egy azon kéz írásával 2—3 codexben is találkozzunk. Leggyakorlottabb s leggondosabb másolóra a két legrégebb codex mutat; a többiekben az írás nehezebb s hibásabb is, különösen a legifjabb codexnek minden sorában a legbotrányosabb hibák és ferdítések fordulnak elő.

Tartalmok szerint e codexek két csoportba sorozhatók. Némelyek különféle alkalmazásra készült imákat és zsoltárokat, mások pedig vallásos énekeket, versekbe szedett himnusokat tartalmaznak. Amazok többé-kevésbé teljes szombatos szertartásos könyvek, emezek pedig hymnariumok; amazok száma három, emezeké négy. Megjegyzendő azonban, hogy kivételesen találunk egy pár verses himnust a szertartásos könyvekben is.

E szombatos szertartásos könyvek nem eredeti, hanem — mint a közbeszűrt magyarázó, fölvilágosító jegyzetekből is azonnal kitűnik, — héberből fordított imákat tartalmaznak, s egészben véve nem egyebek, mint a zsidó imakönyvnek, melyet az orthodox zsidók s részben a neologok ma is használnak, közvetlen fordításai. De bizonyos tekintetben mind az orthodox, mind a neolog zsidók rituálójától lényegesen különböznek.

Összehasonlítás útján ugyanis tüstént meggyőződünk róla, hogy nem egyik vagy másik zsidó rituale pusztá fordításával, hanem új szerkesztménnyel van dolgunk, melynek tartalma több zsidó szertartásos könyvből válogatva állítottatott össze. A fordító tehát nemcsak fordította, hanem saját legjobb belátása szerint kiválogatta s szerves egészszé is foglalta ez imákat, hogy oly könyvet adjon hitsorsosai kezébe, mely a héber rituelének színét-javát magában foglalja s a hívő léleknek minden szükségletét kielégíti. És hogy annál teljesebb s jobb gyűjteményt adhasson, nem érte be az orthodox és neolog egyházak ritualejával, hanem fölhasználta az úgynevezett cabbalisticus könyveket is, melyek a zsidó vallás titokzatosabb, mystikusabb tanait rejtik, s melyek a magyar- és erdélyországi zsidóknál sohasem voltak használatban, hanem lengyelországi testvéreiknél igenis. Úgy kell lenni, hogy e szombatos szertartásos könyvek szerkesztője és fordítója a lengyel izraeliták fejével ismeretségben, érintkezésben állott; ez hirta fel figyelmét a cabbalisticus könyvekre, s talán segéd kezét is nyújtott neki a fordításban.

S ha e névtelen fordítót keresve, szemünket a szombatosok kis seregére vetjük, tekintetünk egyszerre Péchy Simon alakján akad meg, a ki nemcsak *>igen tudós volt mind theologiában, mind egyéb arsokban,* mint Kemény János írva hagyta róla, hanem a héber, arab és a többi keleti nyelvek alapos ismereténél fogva a szombatosok közt hihetőleg egyedül volt képes arra, hogy héber imákat fordítson, mert a fordítás közvetlenül az eredeti héber szöveg után készült.

A föltevés, hogy e fordítás Péchy Simontól származik, oly önként kínálkozik, hogy kitérni előle s más valakire gondolni szinte lehetetlen, és mégis talált ellenmondásra. Löw Lipót, ki a Deák Farkas által ismertetett szombatos szertartásos könyv fordított voltát — *ab invisis* — igen alaposan kimutatta, merőben lehetetlennek állítja, hogy e könyvet, melynek tartalma azonos a kezünk alatt lévő codexekével, csakugyan Péchy Simon fordította volna; s lehetetlennek állítja ezt épen a szombatos felekezet vallásos fölfogásából következtetve. Okoskodása bár végeredményében téves, mindamellet is figyelmet érdemel.

Ő ugyanis észrevette s röviden jelzi is a fejlődést, melyen a szombatosok vallásos nézetei keresztülmentek; s e tekintetben igen helyesen két korszakot különböztet meg. Az elsőben szombatosaink még némi laza kapcsolatban vannak a keresztyéniséggel s énekeikben még emlegetik az *ember Jézus Krisztus*-t, mint Mózeshez hasonló nagy prófétát; ellenben a második korszakban a keresztyéniségtől teljesen különválnak. Krisztust következetesen mellőzik s helyette az Izrael népének ígért Messiást emlegetik és várják; szóval, már ekkor a zsidó felfogást teszik magokévá. Ez az átmenet a keresztyéniségből a zsidó világba mindenesetre csak idők múltával, lassú fejlődés útján történhetett meg, hihetőleg Péchy Simon halála után; s épen ezért állítja Löw, hogy: »a ki a szombatoságot alapította, nem szerkeszté a szertartáskönyvet.«¹⁾

Mint látjuk, ez az érvelés beható vizsgálódásra van alapítva, de egészben véve mégsem állhat meg. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a szombatoságot Péchy fogadott apja, Eössy András kezdette²⁾ s Péchy annak csak legnagyobb, de időszerint nem legelső apostola volt. Továbbá Löw — úgy látszik — feleli azt, hogy az imák közé szőtt zsoltárokat szintén Péchy Simon fordította, s hogy ő már ifjú éveiben, heidelbergi tanuló korában is fordítgatott egyet-mást a Talmudból, s e fordítást is egyenesen »az Isten törvényét szerető Atyafiak kedvéért és épületekéért«³⁾ készítette, tehát az újonnan alakult szombatos felekezetnek szánta.⁴⁾ Nem bizonyos, de nagyon valószínű, hogy ezen ifjúkori munkája, valamint a szombatos felekezet irodalmának minden terméke, csak kéziratban volt elterjedve. A mai korra egyetlenegy példánya avagy csak ismertetése sem maradt; de ismeretlenül is elhithetjük, hogy nem volt rajta semmi legcsekélyebb keresztyén vonás sem, bár keletkezése ugyancsak beleesik a szombatos vallás első korszakába. Ezt tudva, nem ütközhetünk meg rajta, hogy a kezünk alatt lévő szertartásos könyvek imái, melyeket Péchy valószínűleg szamosujvári fogságában (1622—1630) fordított le,

¹⁾ Löw Lipót: *A szombatosok szertartáskönyvéről. Zsidóévkönyv.* 1875—1876. Budapest, 1875.

²⁾ Nagy Szabó Ferencz *Memorialéja. Erdélyi történelmi adatok.* Kiadja és szerkeszti gr. Mikó Imre. I. kötet. Kolozsvár, 1855. 29. l.

³⁾ Bod Péter: *Magyar Athéna* H. n. (Szeben.) 1786. 223. l.

senmi keresztyén színezetet nem viselnek magokon. Ha eredeti munkát ír Péchy, bizonyára nem mellözi emnyire a keresztyén dogmákat, s talán hangban, előadásban is inkább igyekszik követni a hagyományos egyházi stylt; de pusztán fordítást készítve, természetes, hogy óvakodott az előtte fekvő eredeti szöveget meghamisítani s a szigorúan zsidó szellemű imákat keresztyén tanokkal cifrázni; beírte egyszerűen azzal, ha nem talált a fordítandó szövegben semmi olyast, a mi saját és hit-sorsosai hitével s vallásos meggyőződésével csak legkevésbé is ellenkezett volna.

Azon továbbfejlődési folyamat tehát, mely a szombatosoktat a keresztyénségből az ó-szövetség világába vezette vissza, ámbár csak a XVII. század második felében érhetett véget, már Péchy Simon idejében megindult, s megindítója első sorban épen ő maga volt.

Úgy látszik, a teljes szertartásos könyv, a mint az a Nemz. Múzeumi könyvtár vaskos codexében ránk maradt, nem egy terv szerint, nem egyfolytában készült. Az újévi ima előtt álló magyarázó sorokban többek közt ezt olvassuk: »*A selichutot, azaz bűnbocsátókat elmondjuk külön; azok egy óráig tartó imádságok, melyeket azután külön-külön az Úr segedelméből a poenitentia tartására való imádságok között azon leszünk, hogy megfordítsuk és külön-külön titulus alatt ott megtaláljuk*« stb. (260. l.) Igéretét Péchy Simon be is váltotta; de a *Selichut*, nem mint az első könyv része, hanem mint annak toldaléka szerepel a szertartásos könyvben, s említett codexünkbe is az előbbieknél egy évvel később, 1839-ben vétetett fel. (391—456. l.) Előszava szintén későbbi datumra vall. »*Itt nem halasztván az Úr Istennek nagy segedelméből a bűnbocsátásnak, azaz Selichutnak megfordítását*« stb.

Az imák tárgyak szerint vannak csoportosítva, s mindeu csoport előtt rövid magyarázat áll, mely az illető ünnep jelentőségére s a szem előtt tartandó szertartásokra tanít meg; legelől pedig három lapra terjedő elmélkedés olvasható az imádkozás üdvös volta felől. E rövidke bevezetés sem eredeti, valamelyik héber erkölcsstanból, talán a 384. lapon említett *Mussar*-ból van átvéve. Általában — úgy látszik — eredeti szerzeménye Péchynek ez imák közt nincs; legfőlebb egy, a

fegyver ellen mondandó szép könyörgés tulajdonítható neki. Ez imádság valóban buzgó szívből s hazafias lélekből fakadt. Mint XVI. és XVII. századbéli lyránkban, úgy e rövid kis imában is a vallásos és hazafias érzés egymásba olvadva szólal meg; a hívő lélek töredelmes panaszához a honfi szív mély keserve járúl; hangja oly borús, bánatos, minő e korbéli lyránké, s fölfogása egyenesen Farkas András énekére emlékeztet. »A Szent Úr hozta ki nagy ereje által az ő népét Izraelt az Egyiptomból, a kemény saczczoltató rabságból csudálatos nagy ereje által és letelepíté őket a Szent Atyáknak ígért örökségekbe. A Szent Úr Isten cselekedte azt is, hogy a Magyar nemzetet messze földről elhozta, és itt ezen a földön letelepítette és drága szentséges szent Törvényét is tudniok adta. De szent akaratomat és kívánatos szent Törvényedet megvetettük, és ezek szerént nem jártunk, hanem ez világnak mindenféle gonosz cselekedete szerént éltünk, kiért óh Uram Isten, mi reánk és a mű országunkra idegen nemzetet hozál, és azoknak saczczoltató és nyomorgató súlyos igájok alá vetettél sok üdöktől fogva, mi pedig azokról is semmit nem gondoltunk és a mi életünköt meg nem jobbítottuk, hanem inkább a mi gonosz cselekedetünköt sokasítottuk. Azért nagy haragod és búsulásod inkább felindúlt mi ellenünk, és azon idegen nemzettel együtt a mű magunk nemzetünk felindúlt, Országunkot, jovainkot dúlja, prédálja, égeti, rabolja és fegyverre hányja. Jutottunk óh Úr Isten, az Törvénynek amaz átkára, mert akkor is futunk, mikor senki nem kerget és estve azt mondjuk, vajjon reggelt érhetünk-e? reggel azt mondjuk, vajjon estvét érhetünk-e? és félünk Uram, hogy végső pusztulásra jutunk . . . «

Majd Isten irgalmáért esedezve, így szól: »Óh mű velünk jóltevő édes Atyánk, Istenünk, azon is könyörgünk Szent Felségednek, hajtsad meg az ő kemény érczhez hasonló sziveket, adj békességre hajlondó szívet nekik, hogy ez hazának szép békességében légyen mű nekünk mind lelki s mind testi békességünk, és maradhassunk meg a mű házunkban, hajlékunkban békességgel, minden félelem és kárvallás és siralom nélkül. Ha, Uram, találtatik tiz igaz ez hazában, az tiz igazért kegyelmezz meg mű nekünk. Ha, Uram, csak öt igaz találtatik, az öt igazért is tarts meg minket. Ha, Uram, ezek nem találtatnak,

a nyomorúltakért, ártatlanokért, csecsszopókért kegyelmezz meg ez országuak és ez népnek, hogy minden megtapasztolván és megismervén Atyai gondviselésedet, hozzád megtérjenek és mit velünk egyetemben nagy jóvóltodat dicsérhessék, áldhassák és felmagasztalhassák mind nemzetségről nemzetségre.«

E fohász a sokat zaklatott, sokfelől szorongatott nemzet közös fohásza volt. Nem vegyül bele semmi felekezeties árnyalat: minden igaz honfiszívben az itt tolmácsolt érzelmek és vágyak uralkodtak akkor felekezeti különbség nélkül.

Az imák közé — mint említém — hozzájuk illő zsoltárok vannak iktatva, melyek Péchy Simon zsoltárkönyvéből válogattattak ki. Szent Dávid zsoltárainak e fordításáról Kriza tett először említést s Jakab Elek szól róla valamivel bővebben.¹⁾ Egyetlen teljes másolata jelenleg a székely-keresztúri unit. gymnasium birtokában van. A kezünk alatt lévő szertartásos könyvek csupán a kiválóbbakat, melyek mai nap is gyakrabban használatnak, foglalják magokban; s ezek közül mindenik feltalálható a zsidó ritualékban is; minthogy pedig e zsoltárok tárgy szerint vannak kiválogatva és az imák közé beszőve, itt is megtartotta Péchy a héber imakönyvek sorrendjét; codexeinkben is ugyanazon imák után ugyanazon zsoltárok következnek, s megfordítva.

Valamint az imák, úgy a zsoltárok fordításában is szigorúan ragaszkodott Péchy az előtte fekvő eredetihez; mindenekelőtt hű és pontos fordítást igyekezett adni, épen ezért nem rímes versekben, hanem az eredeti héber szöveg mintájára prózában fordította a zsoltárokat egytől-egyig. Készített ő eredeti verses hymnusokat is, tehát nem volt járatlan a verselésben, s nem lett volna neki nagyon nehéz versekbe szedni a zsoltárokat, mint ezt pár évtizeddel előbb Szenczi Molnár Albert s még előbb Bogáthi Fazekas Miklós tette; de ragaszkodott az eredetihez s fordított prózában, mire különben már Székely István megadta az első példát.

Székely Zsoltárkönyve (Krakkó, 1548) a magyar prot. bibliai irodalomnak idő szerint második terméke, míg Péchy Simoné a legkésőbbiek közé tartozik. Amaz inkább csak félénk

¹⁾ Lásd *Kriza és Jakab* idézett értekezését.

kísérlet, emez ellenben határozottabb igényekkel lép fel. Abban megegyeznek, hogy mindkettő az eredeti héber szöveg után készült, s mindkettő tiszta, erőteljes magyaros nyelven van fordítva, úgy hogy recitativ éneklésre mindenik alkalmas. De több közös vonást alig találunk rajtok. Székely sokkal merevebben ragaszkodik az eredeti szöveg betűihez s épen e miatt sok helytt homályossá is lesz, fordít szó szerint, de nem mindig elég világosan. Péchy a hívséget nem ilyen tévesen fogja fel. Ő nem fordítja a szókat szolgálai pontossággal, hanem inkább csak a gondolatokat, érzelmeket igyekszik átültetni; nem kíván rövid lenni az érthetőség rovására, hanem a szók külső héján áttörve, az eredetinek szellemét törekszik felfogni és visszatükrözni; így aztán nem csupán látszólag hű és szabatos fordítást nyújt, hanem eszméket, érzelmeket, hangulatot költ, s oly közvetlenül hat, mintha mind azt, a mi e zsoltárookban foglaltatik, egyenesen saját érzelmei világából merítené.

Székely zsoltárai — hogy úgy mondjam — keresztyén zsoltárok, minden sorukból kiérzik a XVI századbeli protestáns theologus szelleme. Ő a zsidó zsoltárok szavaiban is keresztyén vagy helyesebben protestáns czélatokat keres, mintha az egész zsoltárkönyv nem egyébre való volna, mint a reformált felekezet dogmáinak bizonyítgatására. Természetes aztán, hogy ez a tendentiosus felfogás a zsoltárokat lényegesen kiforgatja eredeti mivoltokból, bármilyen szolgálailag hű legyen is a fordítás. Péchy maga is közelebb állván a zsidósághoz, mint a keresztyén hithez, legkevesebbé sem eshetik e hibába. Az ő fordítása az eredeti szellemben, meghamisítatlanul adja a zsoltárokat; s e szempontból sokkal pontosabb és hivebb, mint Székely kicsinyeskedő fordítása.

Végül, a mi a fordítás költői oldalát illeti, Székely a zsoltárok költői szépségei iránt kevesebb érzéket tanusít; néha alig veszi őket észre. Péchy ezekre is kiváló figyelmet fordít. A héber és a többi keleti nyelveket teljesen ismervén, az eredeti szöveg nyelvi szépségeit azonnal fölismeri s nem kevesebbé szépen igyekszik visszaadni. Az ő héber költészet legfőbb jellemvonásait, az eszmék paralellismusát, a gondolatok augmentativ ismétlését, mi e zsoltárokat kötött alak nélkül is költeményekké teszi, mindenütt gondosan megtartja.

III.

Míg a szertartásos könyvek héber eredetű imái és zsol-tárai inkább csak fordítójokra való tekintetből bírnak irodalomtörténeti jelentőséggel, addig a hymnariumokban foglalt énekek önmagokban véve is rendkívül becsesek, és pedig kettős okból; mert egyfelől a szombatos felekezet énekköltészetéhez újabb adalékokul szolgálnak s azt hihetőleg teljesen ki is egészítik; másfelől pedig e korbeli összes egyházi lyránkat valódi gyöngyökkel gazdagítják. — Kétszeresen megérdemlik tehát, hogy behatóbban ismertessem őket.

Énekgyűjteményeink tartalom-mutatóval nem lévén el-látva, a bennök található hymnusok jegyzékét magam állítottam össze, tárgy szerinti csoportosítással, a mint következik.

I. Szombatra.

Áldott vagy te, Szent Úr Isten	I. 23. ¹⁾
A rettenetes kerek világnak	I. 19.
Az Istennek könyvit, a ki megvizsgálja	I. 5. II. 10. IV. 92. V. 16. VII. 29.
Boldogságunk, Szent Úr Isten	I. 15. VII. 15.
5. *Dicséretet a mű Istenünknek	IV. 104. V. 57.
Egész föld birája, törvényre hívója	I. 4.
*Egész hét már tölt el szépen	IV. 105. V. 58.
*Egy szívvel most minden	IV. 101. V. 21. VII. 10.
Eltöltöttük a szent Szombatot	IV. 106. V. 59.
10. Emlékezzél Szent Úr Isten	V. 13.
Erős magasságban dicsőséges széked	I. 80.
*Felséges Úr Isten, mennynek földnek Ura	V. 52.

¹⁾ A római számok a codexeket jelölik, következő időrendi egymásutánban: I. A Pál-féle énekeskönyv. — II. Sárogy Mihály énekeskönyve. — III. Dr. Kohn szertartásos könyve. — IV. A Dux-féle szertartásos könyv. — V. Dr. Kohn énekeskönyve. — VI. A Nemz. Múzeum szertartásos könyve és VII. A Nemz. Múzeum énekeskönyve. — Az arab számjegyek a codexek illető leveleit jelölik. — A *-gal jelzett énekek megtalálhatók az eddig ismert szombatos codexekben is.

Halld meg szónkat szók meghalló nagy Isten

I. 1. IV. 21. V. 50. VII. 61.

*Istennek szent népe, most intlek V. 5.

15. Istennek szerelme Ádámhoz törvénye I. 10. VII. 12. 19.

*Jer, dicsérjék a hatalmas, kegyelmes

IV. 22. V. 12. VII. 11.

*Jer, dicsérjük e mai napon V. 4.

*Kegyességnék szent atyját II. 7. V. 8.

*Látod, Uram, mi száudékunkat I. 16.

20. *Már beállott a Szent Szombat I. 87. II. 27. IV. 27. V. 10.

*Mi kegyes atyánk, édes Istentünk V. 11.

*Most kezdetik a Szent Szombat I. 85. IV. 28. V. 9.

*Óh nagyságos, felséges atya Isten IV. 109. V. 54.

*Összegyűltünk nagy örömmel V. 2.

25. *Seregeknek Istene, szentek őrizője IV. 102.

*Serkenj fel ember, ha már idejöttél V. 3. VII. 8.

*Szent Atyánk, Úr Isten II. 9.

*Szent Istennek népe, most intlek IV. 99.

Szent Szombatod, kegyes Isten

I. 13. IV. 110. V. 22. VII. 17.

30. *Szent törvénykönyvében gyakor helyen V. 24.

*Szombatnak napját, kit Szent Úr hagyott

IV. 107. V. 6. VII. 8.

*Szombatnak napját nagy parancsolva

IV. 108. V. 7. VII. 9.

Uram, mutasd nagy irgalmadat V. 7.

*Úr, mi Istentünk, édes lakóhelyünk I. 18.

35. Úr, szolgálatjára költem, állottam IV. 98. V. 3. VII. 6.

*Választott szenteknek kegyes őrizője

II. 23. IV. 53. V. 56. VII. 22.

Vidám szívvel, vig zengéssel I. 89. V. 14.

II. Ujesztendőre.

*Jött bé újesztendő I. 51. VII. 42.

Már elkezdett az újesztendő VII. 46.

40. Parancsolatjából az Úr Istennek VII. 47.

*Ujesztendő napján vigadjunk	VII. 44
*Ujesztendőt a nagy Úrnak	I. 52. VII. 40.
Úr az Isten, a ki mennyben	I. 49.

III. Kippur napjára.

A nap immár nyugvásban	I. 71.
45. Dicsőségnek Szent Úra, Istene	I. 58.
Szent az Isten, ki ül a Kerubimon	I. 54. IV. 71. VII. 57.
Szent Mózes próféta harmadik könyvében	V. 41.
(Az első sor olvashatatlan.)	I. 60.

IV. Pesachra.

Az Isten irgalmas s kiterjedt hatalma	I. 32.
50. *Emlékezzünk a nagy Isten dolgáról	I. 39. IV. 65.
Erős Isten, nagy erődöt mutattad	I. 31.
*Istennek innepit szentelő	I. 26.
*Jóllehet nagy sokat szóltunk	I. 29. IV. 63.
Jövendő boldog életnek	IV. 53.
55. Óh, mely sok csudákat	I. 32.
*Pusztáján Oreb hegyének	I. 34.
*Sion hegyéről szabadítódat	I. 25. IV. 66.
*Sok csudái közt Isten szerze ilyen csudát	I. 37.
Távozzál már s járj békével	IV. 74. VI. 241.

V. Ötvenednapra.

(Heteknek, zsegenek, törvénykiadásának ünnepe.)

60. Hatalmas munkájú nagy Isten	I. 41. VII. 54.
*Isten törvénye szerint mai napunk	I. 44.
*Jákób magvának rendelt törvény	VII. 50.
*Nincs ég alatt ember, nép, sem nemzetség	I. 48. VII. 52.
Sok drága javait a felséges Isten	VII. 51.
65. Teremtő Atyát, egék Szent Urát	I. 46. VII. 49.

VI. Sátoros ünnepre.

(Szedővedő, őszegydűjtés ünnepe.)

*Gyarló embernek földön élete	I. 66.
*Sidó szentek ünnepit	I. 65.

*Szűnek és szemnek világos vezére	I. 70.
Úr a nagy Isten a magas mennyben	I. 62.
70. Urunk Istenünknek örvendetes napja	I. 68.

VII. Étel után.

*Dicséretet énekléssel mondunk, Uram	I. 77.
*Hálákat mostan, kegyelmes Atyánk	I. 39.
*Hatalmas, gazdag, bőkezű Szent Úr	I. 72.

VIII. Közönséges énekek.

*Adjunk hálát a nagy Úr Istennek	II. 21. V. 1.
75. Aluvó ágyamból, házamból felkeltem	IV. 53. VI. 455.
*Az Istenhez a jámbor bizhatik	V. 68.
Félszéről a madár, ha elrepül	IV. 68. V. 33. VII. 25.
Háborúsága Dávid királynak	V. 29.
Irgalmas, mindenható örök Isten	IV. 23.
80. Istenem, ne ítélj rossz utaimért	II. 3.
*Isten, ki vagy nap és világ	V. 55.
Isten leánya, szép szűz mátkája	VI. 452.
Istenünknek az ő utát valaki keresi	I. 21.
Jeruzsálemnek gyönyörűségét	I. 78.
85. *Kegyes teremtőknek a mikor	V. 65.
Könyörtülj rajtam, Istenem	II. 1.
*Néked mondok dicséretet	V. 67.
Noh, szent sereg gyülekezet	I. 83.
Nyugodalmamnak ágyából ime	IV. 100.
90. Óh mely félelmes rettegés	V. 30.
Seregeknek szent, hatalmas királya	II. 5. VI. 5.
Siettem és álomom miatt	IV. 101.
Szent törvény beszédéből	I. 82.
Társszenvedhetetlen mennybéli	V. 36.
95. Úr Isten, ki a napot estvére	V. 54.
Világ ura, nagy királya	II. 6. V. 55.

Mint e jegyzékből kitűnik, a codexeinkben előforduló énekeknek mintegy fele nem egészen ismeretlen, a mennyiben megtalálható az eddig ismert szombatos codexekben is; a fel-

sorolt 96 ének közt csak 50 újat találunk. De kitérünk e jegyzékből az is, hogy a kezünk alatt lévő codexek egymással összehasonlítva is, nagy részt azonos tartalommal bírnak, úgy hogy némelyik éneket mindenikben megtaláljuk. Az énekek ezen többszörös előfordulása, míg egyfelől ezek tágabb vagy szűkebb körű elterjedéséről tesz bizonyosságot, addig másfelől arra látszik mutatni, hogy ezen újabb és a régiebb codexek a szombatos énekköltészetet teljesen kimerítik, annak összes termékeit magokban foglalják; e szerint az irodalmi anyag ezekben teljesen össze van gyűjtve. Jöhetnek még napfényre — s bár jönnének is minél nagyobb számmal — több ilyenmő gyűjtemények, s talán lesz bennök néhány ismeretlen ének is; de ezek legfőleg csak a számot fogják szaporítani, új vonásokat aligha szolgáltatnak a szombatos költészet jelleméhez. Az eddig összegyűjtött anyag bőven elegendő arra, hogy a szombatos felekezet énekköltészetét belőlök alaposan megismerhessük.

Én azonban nem ezt akarom tárgyalni, hanem csupán a felsorolt codexek tüzetes ismertetését szándékozom adni; s az énekek közül is csak azokról fogok szólni, a melyek még eddigé ismeretlenek voltak.

Természetes, hogy szerzőiket s keletkezésök idejét egyenkint és pontosan meghatározni lehetetlen. Az egész szombatos felekezet élete és működése titokzatos homályba lévén burkolva, a folytonos üldözés, elnyomtatás alatt többnyire észrevétlenül s név nélkül keltek szárnnyra az énekek. A kik valódi áhitattal s lelki gyönyörrel zengedezték e szent himnuszokat, talán magok sem tudták s hihetőleg nem is kutatták azok keletkezését; termettek úgy, a mint teremnek a népköltészet gyöngyei, a népdalok. Annyi első tekintetre bizonyos, hogy egy szerzőnek tulajdonítani őket teljességgel nem lehet, a mint-hogy Lugossy is tévedett, midőn a Jancsó-codex névtelen himnusait egytől-egyig Péchy Simonnak tulajdonította.

De valamint a Jancsó-codexben, úgy a mi énekes gyűjteményeinkben is vannak egyes himnuszok, melyeknek szerzőit biztosan megnevezhetjük; ugyanis az 50 ismeretlen ének közt hét darabnak kezdő betűiből kiolvashatjuk a szerzők neveit, s ezek a következők: *Bökényi János* (I. 15. és 21.), *Tolnai István* (I. 13.), *Magyar Péter* (VII. 46.) *Sinka György* (II. 5.), *Sándor*

János (IV. 23) és Gergely (V. 41), kinek másik neve nem említették. Ezek közül a szombatos énekköltészetben eddigelé csak Bökéni neve volt ismeretes a Jancsó-codexben lévő két más hymnusának versfőiből; de nevén kívül egyebet maig sem tudunk róla.¹⁾ — Tolnai István szintén ismeretes alak ugyan, de nem az énekszerzés, hanem a könyvmásolás mesterségében; ugyanazon egyén, a ki Kis-Solymoson Máthéi Pál házánál 1615. december 13-án a Jancsó-codex 108—145 lapjait másolta. Magyarai és a többiek merőben ismeretlenek, neveik is csak codexeinkben fordulnak elő; hihetőleg a nép körében élt írástudók, talán iskolamesterek vagy írődeákok voltak.

E hét éneken kívül még vagy 16-nak kezdő betűiből lehet értelmet venni; de már ezekben nem neveket, hanem aphoristikus mondásokat találunk; pl. »*A szombatnak főszerező uva az Isten, a kit a jövőendő boldogságnak példájára adot(t).*« [I. 5.] »*Uj esztendőnek értelmét így[i] tud(d).*« [I. 49.] »*Domine Deus, audí preces nostras.*« [I. 58.] »*Én Istenem.*« [V. 13.] »*A ti (!) jámbor, bizhatik*« [V. 68] stb.

Lehetetlen eldönteni, vajjon a nevezett énekszerzőknek vannak-e még más darabjaik is codexeinkben vagy akár az összes szombatos énekköltészetben. Pusztán tárgyi bizonyítékokra, a nyelv és verselés összehasonlítására kellene szorítkoznunk; de ez a módszer sem ígér semmi eredményt. Legvalóbb-szerűnek tartom azt, hogy bármennyire hasonlitsanak is e hymnusok egymáshoz, jobbára megannyi külön szerzőktől származnak s a közöttök létező hasonlóság csak inkább a vallásos eszmék és érzelmek azonosságából, a közös alapon nyugvó felekezeti felfogásból ered.

¹⁾ Vajjon ezen Bökéni János egy azon személy-e ama Bökényi Fülöp Jánossal, kiről Horányi és mások említik, hogy angol egyetemeken tanult s kinek »*Mennyei Lampa*« című angolból fordított műve ismeretes, biztosan eldönteni nem lehet, de a két szombatos ének és e határozott calvinista szellemű könyv közt létező merő ellentét e föltevés helyességét nagyon megingatja. (V. ö. Horányi: *Memoria Hungarorum*. Pars I. Viennae. 1775. p. 318. — Katona: *Historia Critica*. Budae. 1794. Tom. XXXII. p. 905. — Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. Budapest, 1879. 365. l. 362. sz.)

Keletkezésöket szintén nem köthetjük külön-külön évszámokhoz; elég, ha a gyanítható szélső időpontokat vagy a korszakot megjelöljük. A nyelv és verselés e részben már inkább szolgálhat útbaigazítással; s ha ezeket vizsgáljuk, ha az egyes kifejezéseket, szólásmódokat, a stylus apró, de jellemző vonásait, a versformák kiválóbb sajátosságait szemügyre vesszük, azon meggyőződésre jutunk, hogy énekeink keletkezése általában a XVII. század első felére, Szenczi Molnár Albert korára tehető. Lugossy szintén e korszakba helyezi a Jancsó-codex énekeit s bőven hoz fel példákat, melyek ama kor jegyeit hordják magokon. Ilyen sorokat és versszakokat énekesgyűjteményeinkből is nagy számmal lehetne kiszemelni, de fölösleges munkának tartom.

Természetes, hogy vannak énekeink közt újabb keletűek is, s ezekre igen könnyű ráismerni; ilyen, hogy csak a legkiválóbbat említsem, Sinka György szép hymnusa, melynek tiszta lyrai hangja, simább nyelve, fejlettebb technikája határozottan későbbi korra mutat. De ezek inkább csak kivételek s alig jöhetnek számba; a teljes hymnarium a maga egészében a XVII. század első tizedeiből, a szombatos felekezet rövid virágzása korából származik; mert természetesenek találjuk, hogy a décsi országgyűlés (1638) után, mikor a szombatos felekezet, mint felekezet fügyszólván nem is létezett többé, énekköltészetök fája sem hajtott friss bimbókat.

Tárgyaikról s a bennök észlelhető nagy változatosságról a közölt jegyzék kellő tájékozást nyújt. Mint az összes szombatos énekgyűjteményekben, úgy a kezünk alatt lévőkben is nagyrészt ünnepi énekek foglaltatnak, melyek közt a legnagyobb számot a szombatnapra rendelt énekek adják, úgy hogy a szombati nap rendkívüli fontosságát már csak e körülmény is bizonyítja. A jegyzékben felállított rovatok azonban nem merítik ki a szombatos énekköltészet tárgyait. A Jancsó-codexben, valamint a Krizáéban is az itt felsorolt ünnepeken kívül újhold ünnepére készült énekek is találhatók. A kezünk alatt lévő szertartásos könyvek szintén megkülönböztetik s kellőleg meg is magyarazzák ez ünnepet; de énekgyűjteményeink nem tudnak róla semmit.

Magok ez énekek minden tekintetben méltó szülőttei a

kornak, melynek bélyegeit viselik magokon. XVI—XVII. századbeli énekköltészetünknek — tudvalevőleg — egyik legfel-
 ötlőbb jellemvonása az, hogy a lyrába másnemű elemeket vegyít.
 A dogmatikus fejtegetések, elbeszélő részletek és polemikus
 kitérések mindenik felekezet lyrájában nagy tért foglalnak el,
 bizonyítékául az eszmék és érzelmek ama zavaros forrongásá-
 nak, mely e kornak minden tényén, minden alkotásán szembe-
 tűnik. E közös jellemvonás egyik felekezethnél sem nyilatkozik
 oly szembeszökően, mint épen a szombatosoknál, mert egyik-
 nél sem volt annyira indokolva, mint épen náluk.

Csekély számuk és rövid szereplésök miatt s a folytonos
 üldöztetés közepett nem lévén módjuk és érkezésök hitágaza-
 taiknak tudományos rendszerbe, avagy csak népszerű catechis-
 musokba való összefoglalására, igyekeztek legalább egyes sar-
 kalatos tanaikat, főbb hit- és erkölcsstani elveiket énekeikben
 formulálni, lehetőleg szabatosan körülírni, s így változatlanúl,
 csűrös-csavarás nélkül tartani fenn nemzedékeken keresztül
 mindaddig, míg jönni fog — a mint kétségkívül remélték —
 egy nyugalmasabb kor, a midőn mind számban, mind erőben
 neki gyarapodva, minden igyekezetüket vallásuk tudományos
 oldalának kifejtésére fordíthatják. Mint a gyermekkorukat élő
 népek a magok kezdetleges hagyományait a világról és Isten-
 ről, úgy a szombatosok is az ő vallásos tanaikat, hívő ábránd-
 jaikat s a jövő élet felől táplált csodás nézeteiket, szóval összes
 hitvilágukat énekeikbe, hymnusaikba foglalták be, nem any-
 nyira önmagok igazolása végett, mert hiszen énekeik csak kéz-
 iratban s csak saját titkos köreikben forogtak, hanem inkább
 azért, hogy a vallástani kézikönyvek s theologiai szakmunkák
 hiányát úgy, a hogy lehet, pótolják. A Jancsó- és Kriza-
 codexben található tanító-énekek, melyek valóban nem egye-
 bek, mint versbe foglalt hittani káté, világosan mutatják az
 énekszerzők e törekvését.

Ennek révén helyet követeltek a hymnusokban olyan
 elemek is, melyek a költészet jellemével semmi módon nem
 egyeztethetők össze. A dogmatikus fejtegetés, a históriai ma-
 gyarázat és polemikus bizonyítgatás is jogosultságot nyert az
 énekekben; sőt — a gyakorlati cél háttárbe szorítván a mű-
 vészt — az említett idegen elemek olyannyira túlnyomókká

lettek, hogy a tiszta lyrát majdueni egészen elfojtották. A vallásos érzelmek ömlengése, a hívő lélek subjectiv nyilatkozata csak az énekek végére, az utolsó versszakokba szorult, mint valami mellékes, fölösleges czifrázat. A lyrai elem ilymévű mellőzéséért sovány kárpótlást találunk abban, hogy az énekekből a szombatos felekezetnek összes hit- és erkölcstana könnyű szerrel kifejthető, úgy hogy a ki vallásos tanaik egybeállításával foglalkozik, énekeikből vallásuk egész épületét rekonstruálhatja.

A szombatos énekszerző ezek szerint nem csupán vallásos és erkölcsi érzésünkre kíván hatni, hanem egyúttal oktatni, felvilágosítani, meggyőzni is törekszik. A *szombatnapra* rendelt énekkel nem csupán ünnepi gondolatokat igyekszik kelteni a hívekben, hanem emlékezetökbe hozza a szent nap keletkezésének történetét s megmagyarázza jelentőségét is. Előadván a teremtés történetét, így folytatja:

Heted nap érkezék, az Úr megnyugovék,
Teremtő munkától tartózzék és szünék,
Áldással szent Szombat megtisztelteték,
Több nap királyává téteték.

(85. szám.) ¹⁾

A másik énekben epésen kikel mindazok ellen, kik e szent napot a vasárnapért, Silvester pápa találmányáért megakarták szüntetni.

»Régi helyéből is ki nem mozdíthatták,
Maga *) a pápások igen megforgatták,
De az Istené volt s ők el nem bonthatták,
A hetedik számban ezért marasztották.

A Silvester pápa magát megvetette,
Minden bölcsességit reá feszítette,
A napot s az órát egy csomóba szedte,
Mégis ennek szerét soha nem tehette.«

(8. szám.)

Épen így az *újesztendei* énekben nemcsak hálaadó s áldást kérő szóval járúl Istenhez, ki

¹⁾ Az énekeket ezentúl a fentebbi összeállítás folyó számával fogom megjelölni.

*) *Maga* = noha.

„... a napok forgásában esztendőket szervezt,¹⁾ hanem körülményesen megtanít arra is, hogy

»Ez nap olyan, melyen Isten elrendeli bölcsen,
Az emberek életeknek vége meddig menjen,
És halálok hol, mi formán és micsodás legyen.

Ez nap leszen valójában vége a világnak,
És e nagy világon lévő minden állatoknak,
Ez nap leszen ítéletek jóknak s gonoszoknak.«

(43. szám.)

Ugyancsak ez az ének tanít meg arra is, hogy

»Tíz nappal e szent nap²⁾ után egy nap következik,
A mely szentséges *Kippurnak* szent nyelven hivatik,
Ezen nap a sententia bépecsételtetik.«

Ez t. i. a zsidók legszigorúbb ünnepe, az *engeszteli ünnep* (közönségesen *hosszú nap*), melyet bűneik bocsánatának megnyerése végett a mi szombatosaink is megtartottak.³⁾ Erről így tanít az ének:

»Azt megtudd, hogy e nap olylyá tétetett,
Egyéb napok felett felemeltetett,
Nagyobb méltóságra ez helyzetetett,
Szombatok Szombatjának nevezetett.

Isten mert e napon teszen ilyen csudát,
Megnyittatja az egeknek kapuját,
Kiterjeszti véghetetlen irgalmát,
Úgy nézi a híveknek imádságát.

Parancsolatját, ha teszik, elvárja,
Végre az egek kapuját bezárja,
A nap egyig belakatolja,
Esztendő ez napig azt meg sem nyitja.«

(46. szám.)

¹⁾ T. i. újév.

²⁾ Egy nem rég megjelent munkában, Kardos Albertnek *A XVI. század lírai költészete* című tanulmányában olvasom ez állítást: »Csak egy ünnepnek nem találjuk nyomát (a szombatosoknál), a zsidók legkomorabb, de legnagyobb ünnepének. S ez az engesztelés szent napja (hosszú nap).« (*Egyetemes Philologiai Közlöny*, VII. évf. 1883. 188. l.) Csak ugyan a Jancsó-codex mit sem tud ez ünnepről, s a Kriza-féle énekgyűjtemény is csak egyszer említi »Sanyargatás« név alatt (*Új Magyar Műcsom.* II. évf. 1851—52. 2. k. 164. l.)

Sőt e hosszadalmas tanítással sem érve be, részletesen felsorolja szertartásait is azou áldozatnak, melyet Izráel népe ez ünnepen Istennek be szokott mutatni, de a mely — természetesen — a mi szombatosainkuál nem volt szokásban.

A *Pesach*, melyet *Nisán* hó 15-én (= ápril 9-én) a mi húsvétunk helyett ünnepeltek a szombatosok, a zsidóságban az egyiptomi kiszabadulás emlékére volt szentelve. Az ezen alkalomra irt szombatos énekek tehát a zsidó nép csodás megszabadulásának történetét adják elő más-más változatban, most e, majd ama mozzanatot emelve ki, s egyúttal felsorolják az ünnepelés módjára vonatkozó rendelkezéseket is.

»Oly napnak peniglen
Hagyá az Úr Isten
Ezt, melyen kijövének,
Hogy az innep lenne,
Míg a világ lenne,
És kit megszentelnének,
Azon naptól fogva
Egész heted napig
Mind csak páschát ennének.«

(49. szám.)

Ettől ötven napra, épen a mi pünkösdünknek megfelelően, az *ötvened* napot ünnepelték a szombatosok, mely ünnep jelentőség tekintetében ép úgy hasonlít a mi pünkösdünkhez, mint *Pesach* a húsvéthoz; az *ötvenednap* volt ugyanis a zsidó törvények kiadásának ünnepe. Ez is közvetlenül Isten rendelésén alapszik, mert ő maga parancsolta meg kiválasztott népének, hogy

»Néki ez nap szent nap legyen,
És munkát azon ne tegyen,
Hetek, zsengek ünnepe legyen,
És törvényadásé legyen.

(60. szám.)

A *zsenzés ünnep* elnevezést is megmagyarázza énekünk.

»Ez napra viseltél oly gondot, (t. i. Isten)
A gabona zsenget adott,
Melyből áldozatot adott
A szent nép, és jó illatot.

(U. a.)

A *hetek ünnepe* elnevezés valószínűleg onnan jő, hogy ez ünnep a Pesachtól hét hétre esik.

Végül a *sátoros* vagy más néven *szelő-velő* ünnepéről, mely a zsidók 40 évi bolyongása emlékére szerzettetett, így szól az ének:

*Oszmán rendi az Úr hagyásának.
Hogy nyolcz napja van szent sátorosának.
Melyeken hagyá, hogy lakozniának
Ő sátorokban s Istent szolgáljának.

Eres víz mellett szép kies helyen
Kiki fűzágból szép sátort emeljen,
Az Úr nevének ott énekeljen,
S ezen törvényben fiakat neveljen.

(69. szám.)

Mind azon új hitelveket, szokásokat s ünnepi szertartásokat, melyek a felsorolt helyeken s egyebütt is előadatnak, a szombatos hívő nem tanulhatta másunnan, mint vallásos énekeiből. Ezért kellett tehát a szombatos költőnek mindenekelőtt az illető ünnep eredetét, jelentőségét és szertartásait megmagyarázni, s csak ha ezt tette, ha saját felekezete fölfogását világosan kifejtette s kellően indokolta, jutott érkezője arra, hogy magát vallásos érzelmeinek szabadon átengedve, szíve örömet és háláját, vagy panaszát és bűjät elzengje. A subjectiv elem e szerint csak nagyon kis helyet foglalhat el ez énekekben, többnyire csak néhány sorra szorítkozik az ének végén; de ez a néhány sor aztán, mintha kárpótlásul akarna szolgálni a száraz, unalmas előzményekért, többnyire valóban sikerült befejezése az énekeknek. A szerző kiemelkedve a dogmatikus magyarázatokból, tiszta lyrai hangulatba csap át, s közvetlen bensőséggel, őszinte, szívből jövő hangon végzi énekét.

A legtöbb ilyen lyrai toldalék természetesen nem egyéb, mint Isten dicsőítésére való serkentés; de mindenikben új motívumokkal találkozunk, úgy hogy ismétlésekről, chablonszerűségről épen nem panaszkodhatunk. Pl.

Azért mi, szent hívek, áldjuk az Úr Istent,
Szívünkben kiáltjuk, mondván, hogy szent, szent, szent,
Hogy ily világosan mi nekünk megjelent,
Mely által tudjuk, hogy az Úr szombatja szent.

Te szentséges neved, Uram. áldott legyen.
 Mennyen, földön, vizen dicséretet vegyen,
 Minden szent e napon neked vallást tegyen.
 Örökkön örökké mondjuk, hogy úgy legyen s

(8. szám.)

vagy másik énekben :

»Noh, szent hivek az Urat magasztaljuk,
 Ő szent nevét szentnek s igaznak valljuk.
 Mindenek felett csak őtet uraljuk, ¹⁾
 Mert ezzel üdvösségünk megtaláljuk.

Szent légy tehát, Ábrahámnak szent Ura,
 Izráelnek hűséges nagy pásztora.
 Hogy lelkünknek löl te igaz tutora,
 És elhittál minket az örök jóra.«

Különösen szép, hangulatteljes befejezése van a sátoros ünnepre irt énekek egyikének. A sátor hervadó lombjai az énekszerzőt az emberi élet mulandó voltára, a halálra emlékeztetik, s bús megnyugvással, mely oly jól összhangzik magával a tárggyal, így végzi énekét :

»Gyarló és romlandó lévén a fűzág,
 S a sátor, kiket a szű s a moly elrág,
 Megtudjuk erről, hogy e nagy világ
 Elromlik s leszen miként a tört ág.

Üdönk és napunk, a melyben élünk,
 Bizonysági, hogy romlandó éltünk,
 És kiköltözik testünkől lelkünk,
 Mintegy sátorból — s erről emlékezzünk.«

(89. szám.)

De vannak ünnepi hymnusaink közt — bár csekély számmal — olyanok is, melyekben eleitől végig tiszta lyrával találkozunk. Ezek, valamint az általánosabb tárgyú közönséges énekek, melyek tisztán csak a lélek ájtatos gondolatait s a szív önként nyilatkozó érzelméit, a pillanat hangulatát tolmácsolják, énekgyűjteményeink legszebb, legsikerültebb darabjai. A hívő lélek esdő fohásza és mély hálája, szent öröme és titkolt bája, az üldözöttek panaszos kiáltása s a rajongó lélek

¹⁾ Ime az *ural* ige eredeti jelentése ; egyértékű a *szolgálni* igével. A mai helytelen használatban épen ellenkező értelemben veszik, az *ural*-*kolás* fogalmát fejezvé ki vele.

öbfeledett elragadtatása valóban költői hangokon szólal meg bennök. Az a mély hit, az a rajongó vallásosság, mely csak az elnyomott, üldözött felekezetek keblében tud ily magas fokra hágni, megilleti az énekszerzőt s magával ragadja a mai kor gyermekét is.

Hangulat tekintetében e hymnusok igen változatosak; sőt egy ugyanazon ének is az érzelmenek különböző hurjait érinti. Az egyik forró hála az elvett számtalan testi és lelki jökért, a másik Isten végtelen hatalmának és jóságának, atyai szeretetének és nagy nevének dicsóítása; ebben bocsánatért, kegyelemért esd a hívő, amabban keserves panaszban tör ki az üldözés miatt, s csaknem mindenikben várva várja az ígért Messiást s ama végső szombatot.

Ennek gondolata, az erről való megemlékezés képezi azon biztos menedéket, hol a sokat zaklatott, üldözött szombatos hívő mindenkor megnyugvást, vigasztalást talál. A jövendő ezer éves boldogság hite szinte csodaerővel fegyverzi fel a hívőt. Néma megadással, bámulatos lelki erővel tűr minden bántalmazást, nélkülöz és szenved, lemond és nyomorog csaknem minden panasz nélkül. Amaz epedve várt nagy boldogság hite gyógyító balzsamot önt a sebekre, melyeket rajta a világ üldöző fegyverei ejtenek. E magasztos lelki nyugalom, e kösziklára épített erős hit híven tükröződik vissza Tolnai István egyik szép énekében.

•Nem gondolunk e világnak semmi hatalmával,
A sátánnak ránk felgerjedt nagy dühös voltával,
Csak Felséged legyen hozzánk nagy jóakarattal,
Ellent állunk, bizván benned, a szent igék által.

(29. szám.)

A világgal mit sem törődve, annak javait megvetve s egyedül az Úr választott népének, az üldözött, megvetett zsidóknak példáját tartva szemök előtt, fanatikus rajongással néznek ama végső szombat hajnala felé, mely az ezer éves boldogságnak előhírnöke leend.

E szigorú felfogás, a világi dolgok megvetése komor, borús színbe burkolja a szombatos felekezet összes énekköltészetét; s ezért van, hogy költészetök sokkal borongóbb érzelmeket és vágyakat kelt, mint a protestáns felekezeté. Fájdal-

mas lemondás, elfojtott panasz, bús vágyódás az álmodott boldogság után s ábrándos rajongás — ime azon elemek, melyekből a szombatos felekezet lyrája alakul.

E borús hangulat szülötte az az őszinte mély bűnbánat, az emberi gyarlóság amaz erős érzése is, mely a protestáns költészetben szintén alacsonyabb fokon nyilatkozik. A szombatos hívő minden más felekezetbelinél mélyebben érzi és fájlalja gyarló voltát, s oly annyira töredelmes, hogy bűnei miatt csaknem kétségbeesik. Lelki töredelemmel ismeri be sok bűnét.

»Nagy sok bűnnek kötelében estünk,
Naponként és perczenként vétkeztünk.
Kiért ugyan megnehezítit lelkünk,
A halálnak hálójában estünk.

Semmiképen meg nem maradhatunk,
Ha bűnünkért fizetsz, mind elveszünk,
Ondoksággal mert rakva életünk.
Mindent tőled méltán megérdemlünk.«

(45. szám.)

A töredelmes lélek eme kétségbeejtő büntudata közepett csak Isten végtelen jósága és irgalma szolgálhat vigasztalásul, azon Istené, ki

»Kegyes és jó, véghetetlen irgalmú,
Engedelmes, szent, sok bűnök bocsátó;«

(18. szám.)

tehát nem Izráel erős, bosszúálló Istene, ki megbünteti az atyák álnokságát a fiakban, harmad és negyed igazlen, hanem »végtelen jóságú szent Úr,« ki elválasztotta s szövetséggel kötötte magához az ő igaz tisztelőit, a szombatosokat. — A felekezeti kizárólagosság, mely e felfogásban nyilatkozik, a szombatosoknál is épen oly mélyen gyökerezett a hitben, mint akár a zsidóknál, akár a többi keresztyén vallásfelekezeteknél; s épen e tan volt az, mely a bűnbánó lélek kétségeit enyhítve, Isten iránt bizalmat öntött a szívbe. A szombatos hívő tehát mély töredelemmel, de egyszersmind erős hittel kiált Istenéhez :

»Halld meg szónkot szók meghalló nagy Isten,
Imádságot ki befogadaz kedvesen.«

(13. szám.)

S bizton hiszi, hogy ha törvényeit szentül megtartja, ha szent szombatját híven megüli, ha kegyes és jámbor életet él s a szűkölködőkkel jót tesz, Isten megadja neki, valamit tőle igaz hittel kér.

Mint az eddigiekből látjuk, mindezen hymnusok tisztán vallásos érzelem szülöttei: mély hit, magasztos erkölcsi felfogás s rajongó ábrándos vágy foglaltatik bennök. A vallásos motivumok mellett minden más érzelem elnémúl; hasztalan keressük a vallásos érzelmek harmoniájában azon nemes és hatalmas érzelem hangjait, mely egy magában is igen gazdag forrása a lyrai költészetnek, s mely a legrégibb időtől fogva a mai napig folyvást zengett nemzeti lyránkban; értem a hon-szeretetet érzelmeit. A többi vallásfelekezetek énekszerzői a hagyományos felfogást követve, egyházi lyrájokba erős hazafias érzést olvasztanak s a vallásos és hazafias motivumokat összekapcsolják egymással; ellenben a szombatos költő mintegy megtagadva társadalmi kötelezettségeit, nemzetéről, hazájáról mélyen hallgat. Amazok a mily mértékben protestánsok, épen annyira hazafiak is, s vallásos ömlengéseikbe a honfiai szív keserve vegyül; emez tisztán buzgó hívő, minden legcsekélyebb hazai vonatkozás nélkül, mintha a föld, melyen él, nem volna édes hazája.

E feltűnő hiányt már Lugossy észrevette s igen helyesen okát is adta. »Az ő szomeik, úgymond, inkább egy képzetes haza felé, a szentek laka Jeruzsalem felé vagynak irányozva s a Messiás országa eljövetele utáni túlnyomó esengés feledteti velök a földi hazának emberien édes kötelekeit; mi is természetes kifolyása szintűgy érintett tanainknak, nevezetesen évezre delmi reményeiknek, mint azon szomorú nyomatásnak, melyet honunkban a türelmetlenség s üldöztetés lelkétől kiállaniok kellett.«¹⁾

Valóban, a *zsidózó (judaisans)* elnevezés igen találóan alkalmaztatott rájuk. Egész hitők nem más, mint a reformatio visszahajlása a zsidóságba, megtagadása a keresztyénségnek. A fejlődés menetét, mely ide tért vissza, nem nehéz nyomon követni. A szombatosok tanainak keletkezésére nem kellett

¹⁾ I. h.

egyéb, mint Dávid Ferencz rationalistikus tanait a végletekig vinni; s valóban, az ő felfogásához a szombatosok kezdetben nagyon közel állanak; oly csekély a különbség, hogy a szombatosok az unitariások egyik-másik énekét bátran átvették s tényleg át is vették. Ilyenek codexeinkben a 11, 17, 78. és 87. számú énekek. De ugyanekkor már eredeti darabjaik, saját hymnusaik is voltak, melyek a fejlődés ezen első fokának jegeit világosan mutatják. Mutatványul elég legyen csak egy pár versszakot idézni a Jancsó-codexből:

„Megtanúltuk azt mi, hogy csak egyedül vagy,
Társ nélkül mindennek, hogy te bírója vagy.
Mennyen, földön tied osztatlan uraság.
Végzetlen gazdag minden hatalmasság.

Utánad nagyobbban szerelmes fiadat
Ember Jézus Christust tetted és hagytad azt.
Hívek ő fejkül tartanak, mint királyt.
És tévelygés nélkül tartanak a vallást.«¹⁾

A mi énekgyűjteményeink új hymnusaiban nem találunk mondhatni, egyetlenegy egy szót sem, mely a fejlődés ezen első korára vallana, a miből azonban még nem szükségképp következik, hogy mindnyájan későbbi eredetűek volnának.

Ez a szombatos felekezet történetének legfényesebb, legnevezetesebb korszaka, ekkor állott a gyülekezet a tetőpontra; nem annyira azért, mert tagjainak száma kétségkívül a békés időszakban rúgott legmagasabbra, hanem sokkal inkább azért, mert önálló, független volt minden irányban. Kitűnő férfiak, valódi hittudósok állottak az ügy élén, a kik titokban lerakták vallásos hitök alapjait s zajtalanul megkezdték az építés nagy munkáját. Természetesen, vettek át egyet-mást a többi felekezetektől, különösen sokat megtartottak előbbi hitök, az unitarismus hitelvei közül és sokat elevenítették föl az ő-szövetségből; de felfogásuk mégis oly eredeti volt, hogy tanaik függetlenségét minden külső befolyás ellenében biztosították. De a mint a békés munka évei leteltek s beállott az üldözések kora, a mint a nagy vezérférfiak helyébe epigonok léptek, lassankint ingadozni kezdett a felekezet önállósága is. Szombatosaink nem érvén rá többé önállóan továbbfejteni hitágazataikat,

¹⁾ 113. lev.

egyszerűen átvették azon dogmákat, melyek a hozzájuk legközelebb álló felekezetenél, a zsidóságnál el voltak fogadva; s e dogmákkal néhány zsidó szertartás is becsúszott. Mindazon hitelvek és vallásos szokások, melyek a szombatos felekezetenél egyáltalában használatba jöttek, ezen az úton, ezen korban kaptak lábra; úgy hogy e második korszakot mindenek fölött a zsidó befolyás jellemzi.

Már ekkor szombatosaink szakítanak a keresztyénséggel s egyenesen visszatérnek az ó-szövetség világába.

Sohi Sídók kívül nem látunk igazat.
Sem törvényed kívül üdvösségnek utát,
Annak igaz módját csak nálad találjuk
Örökös jutalmát.

Törvényed tartását azért választottuk,
Izráel táborát kedveltük, javaltuk,
Magunk ahhoz adtuk, nyomorú sorsával
Semmit nem gondoltunk.

(36. szám.)

Tehát már nemcsak istenségét tagadják a Krisztusnak, hanem nem hisznek próféta-voltában sem; helyére az ó-szövetség legkimagaslóbb alakját, Mózeset, a bujdosó Izráel vezérét állítják, s nyilván hirdetik, hogy Isten a próféták közül

»..... bölcsességgel Moises prófétát
Legnagyobban ruházta fel, mint próféták atyját,
Nem érheti senki közül ¹⁾ ennek méltóságát,
Izráelben nem mondhatja senki ennek mását.

(37. szám.)

A várva várt Messiás eljövételéről s a chiliasmusról szóló tan keletkezése e korszakra esik.

»Igaz hittel valljuk azt is, hogy Messiásunkat
Elbocsátod ismét hozzánk, kegyes királyunkat,
Ki nekünk is sötétegből világos napunkat
Feltámasztja s eloldozza (?) kemény rabságunkat.«

(37. szám.)

A kezünk alatt lévő énekgyűjtemények e korszakban keletkeztek s ennek szellemét foglalják magokban.

¹⁾ Közül = könel.

A fejlődés e fokán sok-sok időre megállapodtak a szombatosok. A törvényesen kimondott országos üldözés, a folytonos elnyomás, a korszellem változása s főleg a felekezet csekély száma a szellemi fejlődést lehetetlenné tette. De ha ezen nagy akadályok nem állanak is útfokban, az az álláspont, melyet elfoglaltak, már maga is útját vágta minden fejlődésnek. A szellem lebilincselte az ó-szövetség holt betűihez s a haladásnak szárnyát szegte az évezredek előtti eszmék, megkövült tanok s rég túlszárnyalt elvek elfogadása. A szombatosok egy nagy rideg airbolt falai közé temetkeztek, egy kihalt, megfagyott világba mentek át, hol a szellemi és felekezeti élet lüktetése lassankint szünni kezdett. Az álláspont, melyet magoknak választottak, közvetlenül érintkezett a zsidókéval s a keresztény világ nagy continensével csak igen keskeny földnyelv kötötte össze. Csoda-e tehát, ha az idők árja lassan-lassan ezt is elmosta? Oly tanok mellett volt-e még más lépés hátra, mint szoros egyesülés, teljes összeolvadás a zsidósággal, kiktől főbb vallásos tanaikban már régóta nem különböztek. A fejlődés ezen utolsó ténye, mely a szombatos felekezet három százados létezésének, mondhatni, véget vetett, csak napjainkban, szemünk láttára történt 1869-ben. ¹⁾

A kezünk alatt lévő hymnusok keletkezése korában e kifejlésre senki sem gondolt; de az irány, mely ide vezetett, már inaugurálva volt. Szombatosaink már ekkor is a letűnt ó-szövetségi világban éltek és mozogtak; ennek eszméit és érzelmeit, örömeit és keserveit elevenítik fel hymnusaikban, s e képzelt világban önfeledt rajongással elmerülve, a körülöttök élő világ jelenségei iránt nincs semmi fogékonyságuk. Panaszos kifakadásaik is a legtöbb esetben nem egyebek, mint visszhangjai Izráel bújának, Jeremiás keserveinek; s a mi subjectív fájdalom nyilatkozik is énekeikben, az is az ó-szövetség köntösesében jelen meg, úgy hogy alig lehet megkülönböztetni: mi a valódi s mi a kölcsönzött. Egyébiránt az ilyen subjectív vonatkozású részletek nagyon ritkák énekeinkben. Ilyen pl. a következő:

»Dühösködik most is e világ műrajtunk,
Neveti, csufolja, törvényed kik tartjuk,

¹⁾ Dux : l. m. 294.

Bánja, hogy egyedül neked fejet hajtunk.
Ezért sok káromlást követ el műrajtunk.

(3. szám.)

Egy másik énekben pedig, melynek czélzata azonban korántsem ily világos, e sorokat olvassuk:

»És adj nekünk oly jó fejedelmet,
Ki tarthasson békességben minket,
Szeresse is a te törvényedet. . . .«

(45. szám.)

E panaszos nyilatkozatok kétségkívül a XVII. század közepéről, a déesi (1638) országgyűlés után beállott heves üldözések korából származtak, de a szenvedett bántalmakhoz mérve nagyon szelid hangu kifakadásai a zaklatott hívő léleknek.

IV.

Azok alapján, miket hymnusaink ismertetésére eddig elmondottam, a bennök kifejezett gondolatok és eszmék, érzelmek és vágyak, szóval az összes tartalom felől képzetet alkothatunk. De még hátra van kiemelnem a legkiválóbb jellemvonást, mely egészben véve szintén a tartalomra vonatkozik s énekeink becsét sokszorosán fokozza. Ez a hymnusok eredetisége.

A protestáns énekszerzők munkássága leginkább Szent Dávid zsoltárainak versekbe szedésére, vagy a római katolikus egyház ódon hymnusainak átdolgozására irányult: önálló eredeti szerzeményeik száma aránytalanul csekély. Ellenben a szombatos felekezet énekköltészete csaknem kizárólag eredeti hymnusokat termelt. Valamint calvinista és unitarius hitkönyvük, úgy ők sem vetették meg Szent Dávid zsoltárait, sőt vallásos felfogásukból kifolyólag igenis nagy becsben tartották s mint láttuk, tényleg használták is; de ezek mellett szükségesnek látták önálló, eredeti énekekről is gondoskodni. És ebben jóval túlszárnyalták mind a két protestáns felekezetet. Azaz erős hit, a rajongásig fokozott lelkesedés és ábrándos vágyódás, mely a hívők lelkét betölté, szellemöket megtermékenyíté s ajkaikra oly szép hymnusokat adott, minők összes egyházi költészetünk termékei közt vajmi csekély számmal találhatók.

Igaz, hogy kivált kezdetben — mint alkalmunk volt róla meggyőződést szerezni — ők sem tiszta lyrai hárokat pengetnek: hymnusaik accordjaiba szintén vegyülnek oda nem illő hangok: de már a későbbiekben a hang tisztulása mind jobban-jobban érezhető; az idegen elemek rendre mind inkább háttérbe szorúlnak, s föltehetjük, hogy ha e maroknyi kis felekezetre földerül a nyugalom kora, mikor nem kell többé tanaikat védve s ellenfeleiket czáfogatva, folytonos harcot viselniök a többi felekezetekkel, lyrájok is egészen véve tiszta hangokat vált vala. Az az egy pár szép hymnus, melyek közül a Sinka Györgyét már kiemeltém, bizonyosságúl szolgál arra, hogy a fejlődés ez irányban már meg is indúlt.

A kezünk alatt lévő gyűjteményekben kevés olyan éneket találunk, a melyeket az eredeti szombatos termékek közé számitani nem lehet. ¹⁾ Kivétel nélkül a calvinisták énekeskönyvéből vannak átvéve, a hol egyiket-másikat ma is megtaláljuk. Az átvétel azonban nem közvetlenül, nem a legrövidebb úton történt, hanem az unitariusok közvetítésével. Úgy látszik, szombatosaink nagyon távolállottak a calvinista egyháztól, sokkal távolabb, mint az unitariusoktól, kikkel eredetileg egy hitet vallottak őseik. A vallásos reformok fejlődési menete s az egyes felekezetek keletkezése világosan mutatja a helyzetet. A calvinista egyházból előállott a szentháromságtagadók sectája, ebből pedig Dávid Ferencz némely tanainak túlhajtásával előállott a szombatosok felekezete. Az unitariusok e szerint középtűt állottak a két szélsőség között, s így mintegy helyzetök-nél fogva hivatva voltak arra, hogy ama két felekezet érintkezéseit közvetítsék. Ez az érintkezés azonban igen csekély volt: úgy látszik csupán egy pár hymnus átvételére szorítkozott. Ilyen úton a szombatosok is megismerték, megkedvelték és át is vették a calvinista felekezet egyik-másik énekét, de mindig csak olyanokat, a melyeket már előbb átvettek az unitariusok. Természetes, hogy az átvétel még ily közvetett úton is lényeges

¹⁾ A kölcsönvett énekek megtalálhatók az eddig ismert szombatos énekgyűjteményekben is; de minthogy eredetöket sem Lugossy, sem Kriza nem mutatta ki, s minthogy általában a szombatos költészetnek a többi felekezetek lyrájához való viszonyát nem vizsgálta senki, szükséges láttam erre is kiterjeszkedni.

átalakítással járt, mely néha szinte fölismerhetetlenné teszi a kölcsönzést.

Csupán egy van szombatosaink kölcsönvett hymnusai között, a mely úgyszólván egyetlenegy szóváltoztatás nélkül ment át az unitariusok s innen az ő énekes könyvökbe: s ez *Hartyáni Imrének*, báró Balassa Bálint iródeákjának éneke (LI. zsoltár), mely valóban nem is foglal magában semmi olyast, a mi bármelyik ker. felekezetnek dogmáival legkevésbé is ellenkezne; bűnbánó ének, telve szívbeli töredelemmel, a mit a szombatos hívő még mélyebben érzett szívében, mint akár a calvinista, akár az unitarius felekezet tagja. (78. sz.)

A többi átvett hymnusok kivétel nélkül kisebb-nagyobb átalakuláson mentek keresztül. Az »*Isten, ki vagy nap és világ*« kezdetű ének, mely azonnal a calvinista felekezet »*Krisztus, ki vagy nap és világ*« kezdetű esti dicséretét (153. sz.) juttatja eszünkbe, aránylag még csekély átváltozást szenvedett: szerkezete, belső formája épen megmaradt, csonkítás vagy hozzátoldás nélkül; csupán a Krisztusra s a praedestinációra vonatkozó sorok estek átalakítás alá. Összehasonlítás végett közlöm mind a két változatot.

A reformatusoknál:

Krisztus, ki vagy nap és világ.
Minket setétségben ne hagyj.
Igaz világosság te vagy,
Kárhozatra mennünk ne hagyj.

Téged kérünk, szent Úr Isten.
Oltalmaz minket ez éjjel.
Nyugodalmunk benned légyen,
A mi lelkünk el ne vesszen.

Nehéz álom el ne nyomjon,
Az ellenség meg ne csaljon,
Testünk hozzá ne hajoljon,
És haragodba ne hozzon.

A szombatosoknál:

Isten, ki vagy nap és világ,
Kinek setétség nem árthat,
Világosítsd meg szívünket,
Hogy ismerhessünk tégedet.

Kérünk téged, óh Úr Isten,
Őrizz meg minket ez éjjel,
Adj mi nekünk nyugodalmot,
Adj jó éjet és jó álmot.

Gonosz álom meg ne nyomjon,
Ellenségünk meg ne csaljon,
Testünk bűnre ne hajoljon,
Tőled el ne idegendljön (?)

A következő versszakok szószerint át vannak véve, s ezentúl nincs semmi változás egészen az utolsó versszakig, melynek két változata így hangzik:

Dicsőség légyen Atyának.
 Ő szent Fiának. Krisztusnak.
 Szent Lélekkel egyetemben.
 Örökkön örökké. Ámen.

Isomáron mi elaluszunk
 Te híveid. elnyugoszunk.
 Őh. szent Isten. dicsértessél
 Te szent nevedért, mennyekben.
 Örökkön örökké. Ámen.

Épen ilyen könnyen felismerhető, bár gyökeresebb átalakításon ment keresztül az »*Öszegyültünk nagy örömmel*« kezdetű ünnepi himnusz is, melynek eredetije a régibb protestáns énekes könyvekben »*El béme gyünk . . .*« (a mostaniban »*Im hējöttünk . . .*«) kezdő sorral olvasható. E himnusz az unitáriusok változtatás nélkül vették át; ellenben a szombatosok tetemesen átalakították, alapeszméje, hogy t. i. a hívő lélek csak Isten dicsőítésében találja legfőbb boldogságát, megmaradt ugyan épen, de tartalma lényegesen bővült s így belső formája is változott, annyira, hogy csak kezdő soráról s kettős refrainjéről lehet ráismerni. Az átalakítás egyébiránt nem használt, sőt ártott az éneknek, mert a sok betoldás következtében igen hosszúvá lett, s a helyett, hogy az eszmék és érzelmek szorosan egymásból folyának, inkább csak ötletszerűleg következnek egymás után.

Az újesztendei énekek ketteje (*Már elkezdett . . . és Parancsolatából az Úr Istennek . .*) csak annyiban nem egészen eredeti, a mennyiben refrainje:

Újesztendőben mi vigadjunk.
 A nagy Úr Istent mi imádjuk.

a calvinisták egyik újévi énekéből (»*Nékünk születék mennyei király*«) van átvéve egy kis változtatással; egyébiránt teljesen önálló.

Mіндеzen kölcsönzések a szombatos felekezet életének későbbi éveire, az elnyomatás napjaira esnek; legelső himnuszai kivétel nélkül eredetiek; de később, midőn az üldözések súlya alatt haldokolni kezdett a felekezeti szellem, midőn haladásról, tanaik továbbfejtéséről, egyházi irodalmok műveléséről szó sem lehetett, legfőlebb az eddigi vívmányok megvédéséről gondoskodhattak, csoda-e, ha egyházi lyrájok fája sem termett új virágokat?

Áttérve már a tartalomról a formára, e részben nagyon kevés megjegyezni valóm van. E korbéli énekszerzőink kivétel

nélkül gyakorlati ezéltől vezéreltetve, a főszlyt énekeikben mindig a tartalomra fektették, a formával keveset törődtek. Többnyire egyházi férfiak s egytől-egyig buzgó vallásos hívők lévén, meleg bensőséggel, megkapó őszinteséggel fejezik ki érzelmeiket; de a külalak ritkán ér föl a gondolatok szépségével. A verselés mesterségét, énekszerzői munkásságuk technikai oldalát nem tanulmányozgatták, az e téren elért fejlődés eredményeit, Senczi Molnár Albert újabb s hangzatosabb sémáit ugy látszik nem ismerték, s formáik megválasztásában csupán természeti hallásuk s talán a népdalok elmosódott reminiscentiái szolgáltak irányadókul. Van rá egy pár példa, hogy így vaktában is megtalálták a megfelelő formát; de ez csak ösztönszerű, csak véletlen volt, csak szerencse, de nem érdem.

Versformáik a legszokottabbak közé tartoznak s XVI. és XVII. századbeli költőinknél megtaláljuk mindeniket. Egyszerű, mesterkéletlen alakok, nem idegenek a népköltészetben sem, s általában véve jól hangzanak. A tizenegy szótagos sor úgy látszik szombatos énekszerzőinknél is nagy kedveltségnek örvendett, bár vele bánni nem igen tudtak, a menyibeu a sormetszetet gyakran elvétik. (Ezt egyébiránt nem szabad minden alkalommal az illető énekszerzőnek róni fel: sokat rontottak a sorokon a gondatlan másolók is.) Rímeik kezdetlegesek s nem elég változatosak; többnyire ugyanazon raguak, képzőnek ismétléséből állanak. Egészben véve a himnuszok verselése olyan benyomást tesz ránk, mint a nép emberének mesterkéletlen szerzeményei, melyeken a gyarló technica, a gyakorlatlan verselés jegyei, a tartalom szépségei mellett, azonnal szemünkbe ötlenek.

Hasonlóképen áll a dolog himnuszainknak nyelvével is. Énekszerzőinket e téren is velők született finom nyelvérzékök vezette ösztönszerűleg, minden mélyebb tanulmányozás nélkül; s meg kell vallani, hogy nyelvérzékök jóval erősebb technikai ügyességöknél. Tiszta, zamatos magyar nyelven irnak, mely mai nap az ódonág bájjával és erejével hat s komoly, méltóságos jelleget ad magoknak e himnuszoknak is. Ez az ódon színezet nem aunyira egyes rég elavult szók alkalmazásában, mert ilyeneket vajmi csekély számmal találunk codexeinkben, hanem az egésznek stíljében, magában a nyelv egészében nyilvánul.

Épen ezért a régi nyelv tanulmányozója nem sok följegyzésre valót talál codexeinkben; ellenben a stylista, ki nem egyes régi szókra vigyáz, hanem a nyelvet a maga egészében, az irályt minden oldalú viszonyaiban vizsgálja, annál nagyobb haszonnal olvassa e könyveket.

Az énekek szövege mellett nem szabad megfeledkezünk a dallamokról sem. Hogy az ének valóban ének legyen s a hívek ajkain zengjen nemzedékeken keresztül, hozzáillő szép dallamra volt szükség, mely a tartalommal a legszebben összehangozva, annak szépségeit még jobban kiemelje, a benne kifejezett gondolatokat és eszméket, érzelmeket és vágyakat még hívebben tolmácsolja s beoltsa a szívbe. Ez okból a dallamok nem csekély fontossággal bírnak. Nem egy hymnus van énekgyűjteményeinkben, mely egyedül dallamának ritka szépsége miatt maradt fenn mind e mai napig. Sokat vitatott kérdés irodalmunkban, s még most is foly miatta a pör: vajjon a protestánsok kölcsönözték-e dallamaikat a katolikusoktól, vagy megfordítva? Tárgyamtól messze vezetne e kérdés vizsgálása; elég legyen tehát ezúttal csupán a szombatos hymnuszok dallamairól szólni.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy e dallamok legnagyobb részét én csupán a hymnuszok fölé irt kezdő sor után ismerem; így tehát zenei értékekről teljességgel nem szólhatok, csupán eredetöket nyomozhatom.

Íme dallamaink jegyzéke:

- Abigail asszonyhistoriája.
- A ki az Istent megismerheti...
- A ki veti segédelmét...
- A míg élek, mindéltig...
- 5. A mii kemény rabságunkban...
- A nagy bölcs teremtetést a ki meggondolja...
- Árpád vala fő a kapitányságban...
- Boldog az ilyen ember az világon...
- Bús haragodból ne büntess...
- 10. Christus feltámadá igazságunkra...
- Csak te bennei, Uram Isten...
- Dicséretet mondunk, Uram te...
- Egész Izráel...
- Egy lélekkel mostan áldott...
- 15. Emlékezzünk a nagy Isten...

- Emlékezzünk e napon...
 Erős várunk nekünk az Isten...
 Felséges Isten, hozzád kiáltunk...
 Felséges Uram...
 20. Földre arcczal leborúlva...
 Gondolkodjál ember...
 Háborúsága Dávid királynak...
 Halljuk el-régen...
 Ha szent vagy és éltedben...
 25. Hívek örvendeztetek...
 Istenem, mely kedvem volna most...
 Isten oltalmunk, erős kővárunk...
 Jámbor házasok, meghallgasátok...
 Jer, dicsérjük az Úr Istent...
 30. Jer, mondjunk dicséretet...
 Jézus Krisztus, Istennek szent fia...
 Kérlek és intlek mostan...
 Keserv...
 Kivel Isten van...
 35. Látja világ dolgát az Isten...
 Már beállott a szent Szombat...
 Megszabadultam már...
 Mindenható Úr Isten...
 Ne hagyj elesnem, felséges Isten...
 40. Nekünk jó Istenünk...
 Nemes földet a szent népnek...
 Óh Izráel, szerető népem...
 Régen vala az nemes Perzsiában...
 Rettenetes vala...
 45. Seregeknek Ura és erős Istene...
 Sok hatalmas lator, mert azt tudja...
 Szent Dávid király bűnei ellen...
 Szent...
 Szent Isten népe most intlek...
 50. Szent törvénybeszédből...
 Urak fejedelmek...

E csekély számból látjuk, hogy codexeink másolói nem fordítottak kellő gondot a dallamok följegyzésére; épen mert magok nagyon jól tudták, melyik énekhez melyik dallam tartozik, fölöslegesnek tartották mindeniknek fölibe írni. Közélebről tekintve e jegyzéket, azonnal észreveszszük, hogy eredeti szombatos dallamok nem foglaltatnak benne. Említtetik ugyan négy szombatos ének, de saját dallamuk ezeknek sincs. Nem volt tehát senki a szombatosok kis seregében, a ki ere-

leti hymnusaikat hozzájok illő dallamokkal látta volna el; s így kénytelenek voltak más felekezetek énekes könyveiből venni kölcsön dallamokat. Nem lehet mondani, hogy e részben nagyon válogatóssak voltak: a mely dallam megnyerte tetszésüket, átvették, bárhol találták is. De mégis legörömebb vették át az unitariusok dallamait; különösen Bogáthi Fazekas zsoltárkönyve volt főforrásuk. Nem vetették meg a világi versek, históriás énekek melódiáit sem, melyeket annál szívesebben alkalmaztak, mert nem adtak okot felekezeti féltékenységre, s minthogy általánosan ismeretesek voltak.

E dallamok eredetének vizsgálása alig vihető tökéletességre, legalább a jelen esetben lehetetlen a tulajdonképi eredetre visszamenni, mert énekgyűjteményeink adatai e tárgyban nagyon bizonytalanok, néha épen ellentmondók: akárhányszor idéznek *»ad notam«* olyan énekeket, melyeknek saját dallamuk soha nem volt, s ilyen módon oly circulus vitiosusba ejtenek, a melyből kiigazodni lehetetlen. Egyébiránt a dallamok kérdése az irodalom történetében csak másodrendű jelentőséggel bír.

Hosszadalmas ismertetésemnek végére jutottam. Mind a tartalmat, mind a formát megismertette, nincs egyéb hátra, mint — befejezésül — általános irodalomtörténeti szempontból megállapítani e hymnusok becsét. A mértéket e részben az általok előidézett hatás szolgáltatja. Mert az irodalom termékeit sohasem elég pusztán önmagokban vizsgálni s csupán a műelvek mértéke szerint becsülni: az a sokoldalú hatás, melyet egy-egy mű magára az irodalomra és tudományra, a politikára s a társadalomra gyakorol, sokkal biztosabb próbaköve annak, mint a merev aesthetikai szabályok egész halmaza.

Sajnos azonban, hogy a kezünk alatt lévő hymnusoknál e szempontot nem érvényesíthetjük, mert ezek — mint mondtam — eleitől fogva mind e mai napig el lévén rejtve a nyilvánosság elől, legfőlebb csak nagyon kis mértékben, csupán a szombatos hívők titkos köreiben gyakorolhattak s tényleg gyakoroltak is hatást. Költészetünknek fejlődésére teljességgel nem folytak be, mert nem voltak ismeretesek; a következő korok költői nem tanulmányozhatták őket, s így nem volt meg-

adva az út és mód arra, hogy a szombatos énekszerzők jó tulajdonait magokba átolvasztva, költészetünk továbbfejlődésének alapjává tegyék, s mindazon költői szépségeket, melyek e titkon ápolt költészet világában nyilottak, irodalmunk világába ültessék át. Valóban sajnálnunk kell, hogy ez nem történt.

De a mi annak idején nem történt, mert nem történhetett meg, nem múltá idejét még most sem. Az egyházi énekköltők, kik épen most foglalkoznak énekeskönyveink javíthatásával, csak könnyebbekké és sikeresebbekké teszik fáradozásait, ha fölkeresik a múlt századok énekeseit s köztök különösen a szombatos felekezet vallásos költőit. A verselésben a mai kívánalmakhoz képest nem szolgálhatnak ugyan példányokul, nyelvök sem egészen felel meg a mai izlésnek, de tanulhatnak tőlök énekszerzőink azt, a mi ő bennök leginkább hiányzik: igaz érzést s őszinte meleg hangot.
